

Ewa Wasińska-Zdżalik

Polska Fundacja Pomocy Dzieciom Niedosłyszącym – ECHO

WSPOMAGANIE ROZWOJU MOWY MAŁYCH DZIECI Z WADĄ SŁUCHU – ZAJĘCIA LOGORYTMICZNE

W artykule przedstawione zostaną doświadczenia własne związane z prowadzeniem zajęć logorytmiki oraz wstępna analiza wspomagania rozwoju percepcji słuchowej, mowy, komunikatywności i muzykalności dwuletnich dzieci z ubytkiem słuchu uczestniczących w tego rodzaju zajęciach. Przez dziesięć miesięcy dziesięcioro dzieci uczestniczyło w specjalnie przygotowanym programie zajęć, bogatym w ćwiczenia wspomagające rozwój wymienionych sfer rozwoju. Badania dały odpowiedź na pytanie, które ze sfer rozwijają się najbardziej intensywnie. Potwierdziły też, że logorytmika jest efektywną metodą pracy z dziećmi niesłyszącymi i pomaga przygotować je do zajęć w przedszkolu i szkole.

Słowa kluczowe: logorytmika, dziecko z ubytkiem słuchu, terapia

Wstęp

Termin „logorytmika”, różnie rozumiany, funkcjonuje w literaturze logopedycznej od początku lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia. Według A. Rozentalowej (1971) logorytmika oznaczała terapię jąkania prowadzoną za pomocą ćwiczeń ruchowych przy muzyce. A. Stadnicki (1987) definiował logorytmikę jako rytmiczne mówienie stosowane w terapii dzieci specjalnej troski, E. Kilińska (1993) natomiast jako ćwiczenia muzyczno-ruchowe stanowiące uzupełnienie logopedii korekcyjnej i surdologopedii. Według K. Bieńkowskiej (2007) logorytmika to metoda obejmująca ćwiczenia muzyczno-ruchowe z użyciem tekstów, dzięki którym dzieci uczą się słuchać i poznają tajemnice suprasegmentalnej warstwy języka. Podstawą, która łączy wszystkie te definicje, jest muzyka, słowo i ruch wplecione w oddziaływanie terapeutyczne prowadzone przez logopedę. Logorytmika jest jedną z metod wspomagających proces rehabilitacji dzieci z ubytkami słuchu. Przy zastosowaniu coraz lepszych protez słuchu muzyka, stymulowany nią ruch oraz mowa rytmizowana i ćwiczenia słownikowe tworzą korzystne warunki do intensywnego rozwoju dzieci. Logorytmika wprowadza harmonię i może być źródłem, a zarazem regulatorem energii i emocji (Stadnicka 1998).

W Fundacji „Echo” proces rehabilitacji małego dziecka z ubytkiem słuchu rozpoczyna się bardzo wcześnie: w 2.–3. miesiącu życia dziecka, a pierwszym jego etapem jest edukacja i przygotowanie rodziców. Na indywidualnych zajęciach logopedycznych dziecko uczy się kontaktu z osobą dorosłą. W sytuacji „jeden na jeden” bawi się, uczy się zwracać uwagę na dźwięki, poznaje ich znaczenie, przyswaja pierwsze słowa, buduje zdania. Logopeda może całkowicie dostosować działania do potrzeb dziecka. Terapia indywidualna jest niezastąpiona i niezbędna, aby dobrze przygotować dziecko do dalszej edukacji i do zajęć grupowych. Po serii zajęć indywidualnych z logopedą rozpoczynają się zajęcia grupowe dla maluchów – „ruch rozwijający” wg Weronki Sherborn¹ oraz logorytmika.

W Ośrodku Wsparcia Polskiej Fundacji Pomocy Dzieciom Niedosłyszącym „Echo” od 20 lat organizowane są zajęcia logorytmiki. Podczas zajęć wykorzystuje się terapeutyczne walory muzyki, przekazując małym dzieciom informacje o świecie dźwięków w radosny i twórczy sposób. Małe dzieci uczestniczą w zajęciach razem z rodzicami lub opiekunami. Grupy liczą do 10 dzieci.

Psychologowie muzyki twierdzą, że wszyscy ludzie są obdarzeni zdolnościami muzycznymi (Kamińska 2011). Ale o rozwój muzykalności należy dbać równie mocno, jak o rozwój mowy. Śpiewanie dzieciom kołysanek, krótkich piosenek w różnych rytmach i skalach we wczesnym dzieciństwie pozwala na osłuchanie się z akcentem, melodią, wysokością dźwięku, rytmem. Według teorii E. Gordona (1997) rozwijanie słuchu muzycznego jest podstawą dla zachowań językowych i komunikacyjnych, a dziecko wrażliwe na muzykę jest w stanie wychwycić elementy muzyczne w mowie. Dziecko zdrowe wychwytywa je automatycznie, u dziecka z wadą słuchu należy takie umiejętności wyćwiczyć. Dzięki „otuleniu” muzyką dziecko przyswaja prozodyczne cechy języka, uczy się właściwie odczytywać intencje i rozumieć przekaz werbalny. Dlatego też zasadne jest wprowadzanie ćwiczeń rozwijających muzykalność jak najwcześniej, już od narodzin dziecka. Najważniejszy okres dla rozwijania muzykalności to czas między 1. a 3. rokiem życia (Gordon 1997).

Celem zajęć logorytmicznych są też działania skoncentrowane na uwrażliwieniu dzieci na dźwięki otoczenia i mowy. Wiek pomiędzy 2. a 3. rokiem życia to drugi okres krytyczny dla rozwoju funkcji słuchowych². W tym czasie dziecko rozwija zdolność rozumienia mowy, doskonali pamięć słuchową, zaczyna

¹ Na zajęcia „ruchu rozwijającego” w Ośrodku Wsparcia Fundacji „Echo” przychodzą rodzice z dziećmi, które nie ukończyły pierwszego roku życia, a głównym celem zajęć w tym okresie jest tworzenie właściwej relacji i więzi między dzieckiem i rodzicem, opartej na poczuciu bezpieczeństwa i zaspokojeniu potrzeby bliskości. W kolejnych latach w atmosferze zabawy wspomaganą jest rozwój aktywności, spontaniczności, uwagi, właściwych wzorców zachowań.

² Pierwszy okres krytyczny dla rozwoju funkcji słuchowych to, wg *Poradnika dla rodziców i specjalistów pracujących z dziećmi z wadą słuchu*, czas od urodzenia do 8. miesiąca życia, drugi to wiek między 2. a 3. rokiem życia. Podjęcie terapii po tym okresie znacznie utrudnia i opóźnia opanowanie mowy i języka.

różnicować dźwięki o różnej częstotliwości, natężeniu i barwie. Zastosowanie odpowiednich ćwiczeń słuchowych intensywnie wspomaga rozwój percepcji słuchowej, a także mowy biernej i czynnej.

Czas największej gotowości do przyswojenia mowy na drodze słuchowej to pierwsze trzy lata życia. Już w 1. roku życia, gdy dziecko zaczyna uczęszczać na zajęcia z rodzicem, uczy się słuchać, odbiera mowę, muzykę, wibracje całym ciałem. Leżąc na dużej piłce lub czując ruchy rodzica, do którego jest przytulone, wsłuchuje się w pierwsze wyrazy dźwiękonaśladowcze, powtarza sylaby, bawi się swoim głosem, obserwuje zachowania komunikacyjne. W 2. roku życia poznaje pierwsze rymowanki, uczy się krótkich piosenek i gestów, eksperymentuje z instrumentami muzycznymi, poznaje coraz więcej słów, buduje zdania, a niekiedy dłuższe wypowiedzenia.

Na zajęcia logorytmiczne przychodzą dzieci z podstawowymi umiejętnościami językowymi i komunikacyjnymi. Podczas zajęć grupowych mają szansę rozwijać komunikatywność i umiejętności społeczne – posługiwać się językiem odpowiednio do zaistniałych sytuacji i relacji. Dzieci w naturalny sposób dążą do zabawy z rówieśnikami, przyglądają się ich zachowaniom, naśladują je. Mają szansę zaprezentowania się i przejrzenia w oczach innych. Przestrzegają ustalonych zasad, dbają o bezpieczeństwo swoje i innych, czekają na swoją kolej, mają możliwość poznania trudnych sytuacji i sposobów radzenia sobie z nimi. Przeżywają też radość i sukcesy wypływające z grupowych działań – wspólnego muzykowania, zabaw ruchowych, zabaw z rekwizytami. Logorytmika stymuluje rozwój małych dzieci z wadą słuchu w różnych obszarach. Świetnie przygotowuje do korzystania z zajęć w przedszkolu i szkole – potwierdzają ten fakt rodzice, nauczyciele i terapeuci. Zajęcia te, mające na celu kształtowanie u dzieci poczucia rytmu, wrażliwości muzycznej, a przede wszystkim uwrażliwianie na zjawiska wspólne dla muzyki i mowy, a więc na rytm, tempo, wysokość dźwięku, akcent, intonację – poprawiają funkcjonowanie dzieci z ubytkami słuchu w grupie. Logorytmika to też świetny sposób na radosne spotkania oparte na zabawie i spontanicznym kontakcie z rówieśnikami.

Konstruując program zajęć logorytmicznych, koncentrowałam się przede wszystkim na wspieraniu rozwoju małych dzieci z ubytkami słuchu poprzez rozwijanie muzykalności, percepcji słuchowej, mowy i komunikatywności – i dobrać im przygotowaniu do udziału w zajęciach grupowych w przedszkolu.

Program terapii

Dla badanej grupy dzieci został napisany program zajęć. Ćwiczenia konstruowane były według zasady stopniowania trudności: od ćwiczeń łatwych, budujących kontakt z dziećmi, do ćwiczeń słuchowych, słownikowych, ruchowych o bardziej złożonej budowie. Ponieważ uczestnikami zajęć były dwuletnie

dzieci, program miał na celu ćwiczenie elementarnych umiejętności z zakresu percepcji słuchowej, muzykalności, ruchu, oddychania, emisji głosu, mowy, komunikatywności i relaksacji. Każde zajęcia zawierały następujące ogniwa:

- ćwiczenia na powitanie – otwierające,
- ćwiczenia słuchowe – różnorodne w zależności od potrzeb i możliwości grupy – z dźwiękiem, ruchem i rytmem, głosem, instrumentami i piosenką,
- mowę rytmizowaną,
- ćwiczenia tematyczne,
- proste tańce integracyjne – w tańcu muzykę dzieci mogą poczuć, usłyszeć i zobaczyć w ruchu (Stadnicka 1998),
- gry i zabawy,
- ćwiczenia relaksacyjne,
- ćwiczenia na pożegnanie – zamykające.

Ćwiczenia na powitanie – łatwe, radosne, budowały dobre relacje w grupie i dawały poczucie bezpieczeństwa. Miały podkreślić indywidualność każdego dziecka, sprawić mu przyjemność, a także zapewnić poczucie zaistnienia w grupie. W tych ćwiczeniach wykorzystywane były karteczki z imionami, piosenki z gestami, zabawy z piłką. Dzieci zdobywały umiejętności związane z przywitaniem się, przedstawieniem się, zaprezentowaniem się w obecności innych, czekaniem na swoją kolej, uważnym słuchaniem, akceptowaniem zasad grupowych. Celem było tu rozwijanie postrzegania siebie i komunikatywności. Poznanie siebie jest podstawą do poznania świata i przestrzeni.

Dziecko kształtuje poczucie: to jestem ja, mam swoje imię i wiem, jak wyglądam, potrafię nazwać części mojego ciała. Gdy to już o sobie wie, może popatrzeć na świat ze swojego punktu widzenia (Gruszczyk-Kolczyńska, Zielińska 1997). Dzieci najlepiej poznają przestrzeń poprzez ruch, obserwację i nazywanie swoich doświadczeń. W tym czasie czują się najważniejszymi osobami na świecie. Za chwilę zobaczą, że drugi człowiek jest do nich podobny, też ma swoje imię i podobną budowę ciała. Rozwinie się w nich zdolność oglądania świata i przestrzeni oczami drugiego człowieka – teoria umysłu³. Taki rozwój obserwujemy podczas zajęć grupowych. Dzieci cieszą się sobą nawzajem. Czekają na siebie, są smutne, gdy kogoś brakuje na zajęciach. Podczas ćwiczeń na rozpoczęcie, kiedy rozdawane są etykiety z imionami, dzieci przyglądają się sobie, biją brawo, wskazują swoich rówieśników, podpowiadają sobie wzajemnie, dzielą się zabawkami. Komunikują się nie tylko słowem, ale całym ciałem.

³ Teoria umysłu – zdolność do przypisywania sobie i innym ludziom odmiennych stanów psychicznych w celu przewidywania i wyjaśniania działań (Pietras, Witusik, Gałęcki 2010). Dzięki niej potrafimy przewidzieć i zrozumieć zachowania drugiego człowieka. Kształtuje się między 1. a 4. rokiem życia i jest właściwością rozwojową – człowiek rodzi się z predyspozycjami do jej nabywania. Dzięki obserwacjom, zachowaniom werbalnym i mowie ciała dziecko nabywa tę kluczową dla nawiązywania i utrzymywania relacji z drugim człowiekiem sprawność.

Ćwiczenia słuchowe to podstawa rehabilitacji dziecka z ubytkiem słuchu. Dziecko głuche, zaopatrzone w najwspanialszy aparat słuchowy, nie zrozumie dobrze świata dźwięków bez zaplanowanych, intensywnych ćwiczeń słuchowych. Dlatego są one niezbędnym elementem logorytmiki. Zabawy słuchowe konstruowane są tak, aby dzieci nauczyły się zwracać uwagę na dźwięk, rozpoznawać i rozróżniać dźwięki, znajdować ich źródło. Dzięki temu, że zajęcia odbywają się w grupie i zwykle są połączone z ruchem, ćwiczenia słuchowe są atrakcyjne dla dzieci i wnoszą wiele radości. Wykorzystuje się w nich różne źródła dźwięku. Pierwszym i podstawowym jest głos rodzica, terapeuty, innego dziecka. Nieprzypadkowo właśnie głos terapeuty jest używany w początkowej fazie rehabilitacji. Wołamy dzieci po imieniu, naśladujemy różne odgłosy otoczenia, wymawiamy pierwsze słowa. Zwykle zaczynamy do wyrażen dźwiękonaśladowczych – one jako pierwsze pojawiają się w słowniku dziecka i na ich bazie rozwijane jest rozumienie i budowanie wypowiedzi. W trakcie zajęć logorytmicznych dzieci poznają także wygląd, nazwy i barwę instrumentów muzycznych. Instrumenty perkusyjne i muzyka pomagają dzieciom rozpoznawać sytuację:

- kiedy dźwięk jest, a kiedy go nie ma?
- skąd dobiega dźwięk?
- czy tempo akompaniamentu lub muzyki jest szybkie, czy wolne?
- czy słyszane dźwięki są niskie, czy wysokie, ciche, czy głośne, trwają krótko czy długo?

Wykorzystuje się też nagrania dźwiękowe. Odgłosy świata przyrody – ludzi, zwierząt, przedmiotów nagrane na płytach CD są doskonałą pomocą w ćwiczeniu różnicowania i identyfikowania dźwięków. Uwrażliwiamy dzieci na dźwięki otoczenia, których źródłem mogą być:

- zabawki,
- zwierzęta,
- pojazdy,
- czynności (pukanie lub dzwonek do drzwi, mycie naczyń, itp.),
- instrumenty muzyczne,
- dźwięki prezentowane przez ludzi (śmiech, mycie zębów, kichanie, kaszel, płacz, tupanie itp.),
- przyroda (kapiące krople deszczu, grzmot, wiejący wiatr itp.).

Dla dwuletniego dziecka ruch jest reakcją na większość bodźców dopływających z otoczenia. Ćwiczenia słuchowe połączone są z ruchem. Na początku są to spontaniczne reakcje dziecka na słyszane dźwięki, potem kształtowana jest umiejętność reagowania na sygnał i ćwiczone takie umiejętności, jak marsz, bieg, podskoki z uwzględnieniem poziomu rozwoju ruchowego dziecka dwuletniego i indywidualnych różnic w tym zakresie. Dzieci uczą się także ustawiania w kołach, rzędach, parach. Zastosowanie ćwiczeń

sluchowych pozwoli dzieciom w przyszłości lepiej rozumieć świat dźwięków. Łatwiej poradzą sobie one z zadaniami dotyczącymi percepcji utworów muzycznych, rozpoznawania tempa, rytmu, dynamiki, określania charakteru i nastroju w muzyce i mowie.

Rozwijanie języka i mowy odbywa się podczas każdych zajęć logorytmiki. Mowa rytmizowana, czyli dzielenie wyrazów i dłuższych wypowiedzi na sylaby z zachowaniem prawidłowego akcentu i naturalnej intonacji, to podstawa do uczenia się właściwych wzorców wypowiedzi. Dla dziecka z ubytkiem słuchu jest bardzo ważnym ćwiczeniem pozwalającym poznać melodię języka, obejmuje także ćwiczenia głosowe. Dzięki świadomemu wymawianiu wyrazów cicho – głośno, wolno – szybko, nisko – wysoko dzieci uczą się kontrolować własny głos i prawidłowo używać go w różnych sytuacjach: wiedzą, jak wołać kogoś, kto jest daleko, jak mówić, gdy ktoś śpi, jak wyrażać radość, smutek, zdziwienie.

Rytm, intonacja, akcent, tempo pomagają zrozumieć sens wypowiedzi. Dlatego wcześniej wprowadzamy krótkie zdania, rymowanki, wierszyki i zachęcamy dzieci do mówienia w sposób naturalny – unikamy monotonii, skandowania i zwalniania tempa mowy. Pokazujemy prawidłowy wzorec mowy i oddychania dla mowy i zachęcamy rodziców do naturalnego wypowiadania się całymi zdaniami.

Rozwijając mowę i język wprowadzamy **ćwiczenia tematyczne**, które rozbudowują słownictwo dziecka, uczą rozumienia i używania słów i przekazują dużo wiadomości o otaczającym świecie. Ponieważ w zajęciach biorą udział małe dzieci, ćwiczenia słownikowe dotyczą najbliższego otoczenia: zabawek, zwierząt, pojazdów, zjawisk przyrodniczych, czynności dnia codziennego i ciała. Podczas tych ćwiczeń kształtuje się u dzieci bardzo ważna postawa: ‘chcę rozumieć, więc patrzę i słucham’ (Gruszczyk-Kolczyńska, Zielińska 1997). W zabawach tematycznych wykorzystuje się różnorodne rekwizyty. Zabawki i przedmioty, plansze tematyczne, obrazki ułatwiają małym dzieciom poznawanie i zapamiętywanie znaczenia słów. Duże i kolorowe budzą zainteresowanie, koncentrują uwagę. Zabawki i przedmioty są modelami przedmiotów ze świata realnego. Dziecko, bawiąc się, mimowolnie uczy się wypowiadania na ich temat (prosi o przedmiot, mówi o przedmiocie...).

Ćwiczenia tematyczne często łączy się z piosenką. **Piosenka** jest najbardziej komunikatywną formą muzyczną dla dzieci – poznają melodię, rytm, nowe słowa, ćwiczą rozumienie, pamięć, uczą się gestów. Śpiewanie reguluje oddech, wspomaga pracę mięśni aparatu mowy, naturalnie ustawia głos. Ucząc piosenki, najpierw śpiewamy ją w całości, zachęcając dzieci do swobodnego zachowania – poruszania się w rytm, tańczenia. Później przedstawiamy treść piosenki za pomocą rysunków, zabawek lub przedmiotów. Dodajemy też naturalne gesty. Piosenki dla dwulatków są krótkie, łatwe do powtórzenia, stymulują wrodzone zdolności muzyczne. Zabawy z piosenką to znany sposób wyzwalania radości. Bawią się i dzieci, i rodzice. Te zabawy przechodzą z pokolenia na pokolenie

i nie tracą swojej świeżości, np.: „Stary niedźwiedź”, „Rolnik sam w dolinie”, „Uciekaj myszko”, i in. Najbardziej interesujące dla dzieci są takie piosenki, które poprzez swój charakter wywołują ruch, inspirują do układania inscenizacji ruchowej, pobudzają do tańca. Takimi są niemal wszystkie piosenki dziecięce (Ławrowska 1991).

Ćwiczenia relaksacyjne z dwuletnimi dziećmi mają charakter zabaw wyciszających, a ich celem jest uzyskanie stanu odprężenia. Dzieci relaksują się w objęciach rodziców, kołysząc się w rytm spokojnej muzyki, lub – gdy na to pozwolą – są kołysane przez grupę rodziców i dzieci w chuście terapeutycznej.

Piosenka na pożegnanie kończy zajęcia i zamyka każdorazowo schemat, w który dziecko się wdraża. Dziękujemy dzieciom za wspólną zabawę, na przykład poprzez podanie ręki, puszczenie iskiej, wspólny okrzyk – wybieramy jedną z technik rozstania się w miłej atmosferze.

Założenia metodologiczne i organizacja badań

W okresie od października 2013 do czerwca 2014 roku w Ośrodku Wsparcia Polskiej Fundacji Pomocy Dzieciom Niedosłyszącym ECHO, dzięki wsparciu finansowemu firmy MEDEL, były prowadzone pilotażowe zajęcia logorytmiki dla dwuletnich dzieci z ubytkiem słuchu.

Wszystkie urodziły się z wadą słuchu i otrzymały przed ukończeniem 6. miesiąca życia protezy słuchu w postaci aparatów. Z uwagi na głęboki ubytek słuchu i znikome korzyści słuchowe z aparatów, troje z dziesięciorga dzieci zaimplantowano przed ukończeniem 1. roku życia, kolejnych dwoje – pomiędzy 1. a 2. rokiem życia, jedno dziecko – po ukończeniu 2. roku życia. Czworo dzieci z niedosłuchami umiarkowanymi, w tym jedno z niepełnosprawnościami sprzężonymi, korzystało z aparatów słuchowych. Badana grupa nie była zatem jednorodna pod względem głębokości ubytku słuchu, wieku słuchowego i protezowania.

Tab. 1. Liczba dzieci biorących udział w zajęciach i badaniu z uwzględnieniem używanych protez słuchowych

Dzieci z niedosłuchem umiarkowanym noszące aparaty słuchowe	Dzieci z niedosłuchem umiarkowanym i dodatkowymi niepełnosprawnościami, noszące aparaty słuchowe	Dzieci zaimplantowane przed ukończeniem 1. roku życia	Dzieci zaimplantowane pomiędzy 1. a 2. rokiem życia	Dzieci zaimplantowane między 2. a 3. rokiem życia
3	1	3	2	1

Podczas zajęć stosowano wybrane ćwiczenia percepcji słuchowej, ćwiczenia rozwijające rozumienie mowy i mowę czynną, komunikatywność i muzykalność według przedstawionego wyżej programu terapii.

Badania miały charakter dwuetapowy – przed i po cyklu zajęć. Wykorzystano w nich narzędzia opracowane przez autorkę artykułu: ankietę *Skala rozwoju muzykalności, percepcji słuchowej, mowy i komunikatywności u dzieci* oraz kwestionariusz słownikowy *160 słów – rozumienie i użycie*.

Ankieta *Skala rozwoju muzykalności, percepcji słuchowej, mowy i komunikatywności u dzieci* została utworzona na podstawie materiałów dydaktycznych firmy MEDEL, uwzględniała wiek metrykalny i słuchowy (okres życia od otrzymania protezy słuchu) dzieci. Zawierała 30 pytań: 10 dotyczących percepcji słuchowej, 8 dotyczących muzykalności, 6 dotyczących mowy i 6 dotyczących komunikatywności. Maksymalnie dziecko mogło otrzymać 60 punktów (po dwa w każdym pytaniu), w tym w obszarze:

- percepcji słuchowej – 20,
- muzykalności – 16,
- mowy – 12,
- komunikatywności – 12.

Kwestionariusz słownikowy *160 słów – rozumienie i użycie* został opracowany na podstawie skonstruowanego wcześniej programu terapii i zawierał 160 słów, których użycie było zaplanowane w piosenkach, opowieściach ruchowych, mowie rytmizowanej, ćwiczeniach słuchowych – podczas 10 miesięcy zajęć.

W kwestionariuszu znalazły się:

- onomatopeje – 21 – odgłosy zwierząt, pojazdów, zjawisk przyrody,
- rzeczowniki – 88, w tym: nazwy części ciała, nazwy zwierząt, zabawek, pojazdów, zawodów oraz zjawisk pogodowych,
- czasowniki – 27 czynności opisujących głównie ruch,
- przymiotniki – 10 określających między innymi cechy dźwięku,
- przysłówki – 9,
- przymyki – 5.

W pierwszym etapie badań o wypełnianie ankiet poproszono rodziców i opiekunów – było to zaplanowane ze względu na wiek dzieci i trudności z nawiązaniem kontaktu – żeby dokładnie wypełnić arkusze diagnostyczne, należałoby przez kilka tygodni obserwować dziecko i bawić się z nim. Dlatego zadanie zostało powierzone osobom najbliższym dzieciom, będącym w kontakcie z logopedą prowadzącym zajęcia logorytmiki. Drugi etap badań obejmował wypełnienie tych samych ankiet po 10 miesiącach zajęć. Analizę umiejętności dzieci przeprowadzał rodzic/opiekun wraz z logopedą prowadzącym zajęcia. Ankiety były uzupełnione o pytania otwarte do rodziców/ opiekunów:

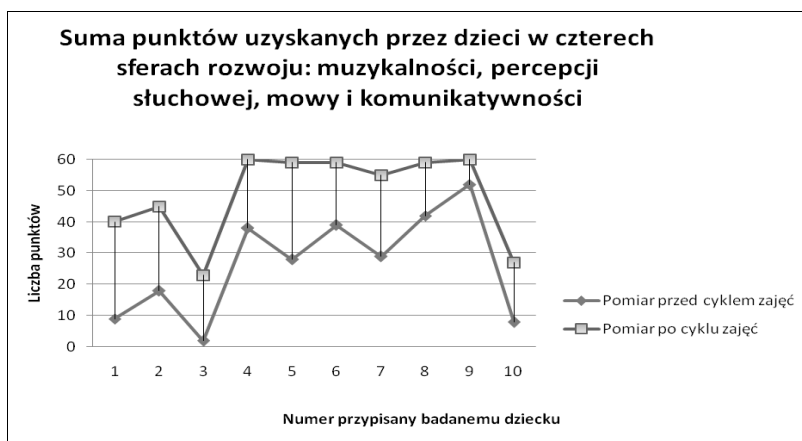
1. Czy dzieci chętnie uczestniczyły w zajęciach logorytmiki? – uzasadnij odpowiedź.
2. Jakie zabawy i ćwiczenia dzieci lubiły najbardziej?

Wyniki badań

Analiza odpowiedzi rodziców i opiekunów zawartych w *Skali rozwoju muzykalności, percepcji słuchowej, mowy i komunikatywności u dzieci* wskazała na przyrost umiejętności dzieci we wszystkich badanych obszarach:

- rozwoju percepcji słuchowej,
- muzykalności,
- mowy,
- komunikatywności.

Wynik otrzymany w badaniu końcowym w przypadku każdego dziecka był wyższy niż wynik uzyskany w badaniu początkowym. Średnia dla grupy badanej w pierwszym badaniu, przed cyklem zajęć, wyniosła 27 punktów. Czworo dzieci uzyskało wyniki poniżej średniej, sześcioro – powyżej średniej. Wyniki pokazały duże zróżnicowanie grupy pod względem umiejętności słuchowych, muzycznych, językowych i społecznych. W badaniu kontrolnym, po 10 miesiącach zajęć, średnia liczba punktów wzrosła i wyniosła 49. Średni wynik dla grupy był wyższy o 37% w stosunku do wyniku początkowego. Logorytmika wspomaga zatem rozwój percepcji słuchowej, muzykalności, mowy i komunikatywności u dzieci z ubytkami słuchu.

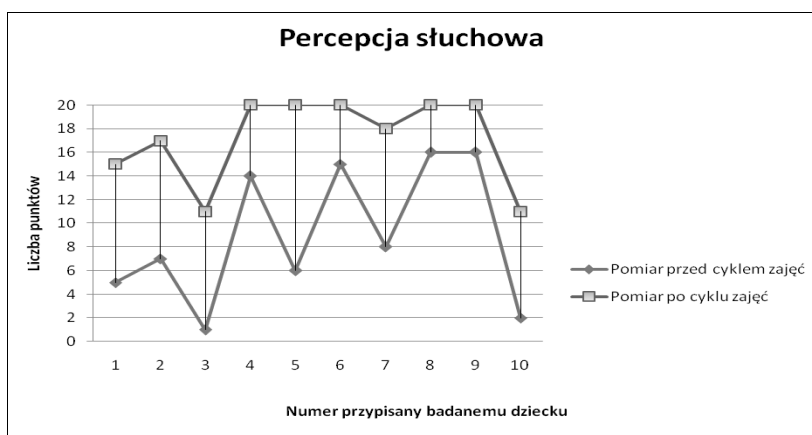
Ryc. 1. Przyrost umiejętności dzieci w badanych sferach rozwoju – wynik ogólny

Ciekawie przedstawiają się wyniki dla poszczególnych sfer rozwoju.

Percepcja słuchowa

Badania wykazały rozwój percepcji słuchowej i wspomagające oddziaływanie zajęć muzyczno-ruchowo-słownych na tę sferę. Widoczne były pozytywne efekty ćwiczeń: dzieci pod koniec cyklu zajęć potrafiły rozpoznać, kiedy dźwięk

jest, a kiedy go nie ma, większość dzieci potrafiła zlokalizować i wskazać źródło dźwięku, dzieci nauczyły się rozpoznawać cechy dźwięków, takie jak: cicho – głośno, wysoko – nisko, krótko – długo oraz identyfikować i nazywać konkretne dźwięki: instrumentów muzycznych, pojazdów, odgłosów przyrody, itd. Maksymalnie można było uzyskać 20 punktów. Obrazuje to poniższy wykres.

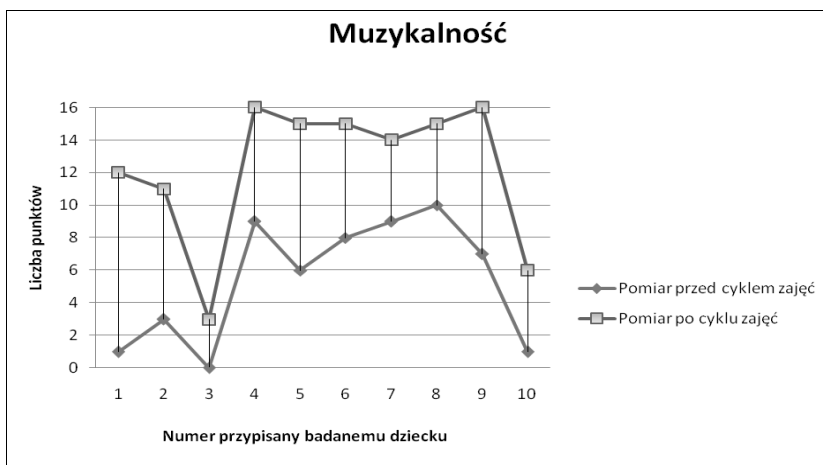
Ryc. 2. Przyrost umiejętności dzieci w zakresie percepcji słuchowej

W pierwszym pomiarze średnia dla grupy wyniosła 10,5 punktu. Sześcioro dzieci uzyskało wynik poniżej średniej, czworo dzieci – powyżej średniej. W badaniu końcowym średnia dla grupy wyniosła 17,2 punktu. Czworo dzieci uzyskało wynik poniżej średniej, zaś pozostałe – powyżej średniej. Średnio wzrost umiejętności w zakresie percepcji słuchowej wyniósł 33,5%. Umiejętności słuchowe najbardziej rozwinęły się u dzieci, które w pierwszym badaniu uzyskały najniższe wyniki i nie przekroczyły średniej dla grupy.

Muzykalność

U wszystkich dzieci zaobserwowano wzrost muzykalności: dzieci naśladowały proste rytmy, potrafiły maszerować, podskakiwać, biegać w rytm prezentowanych utworów, większość rozpoznawała wyuczone piosenki przedstawiane wyłącznie za pomocą mruczenia lub gwizdania, niektóre rozpoznawały piosenki po kilku początkowych dźwiękach.

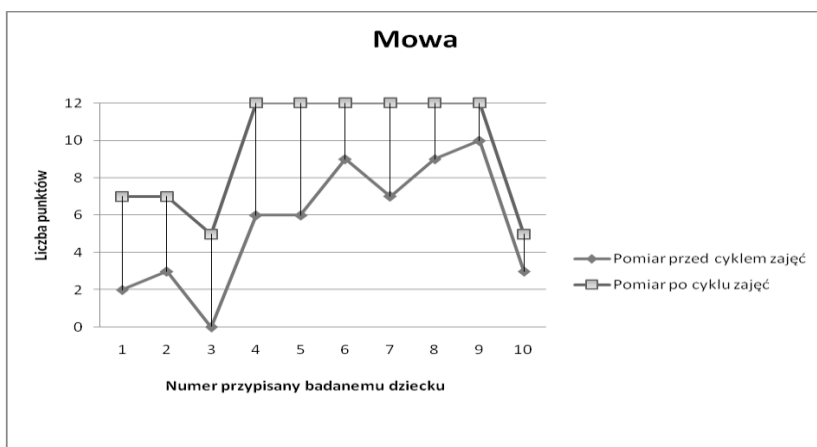
W pierwszym badaniu średnia dla grupy wyniosła 5,4 punktu. Czworo dzieci uzyskało wynik poniżej średniej. W drugim badaniu średnia dla grupy wzrosła do 11,9 punktu – troje dzieci uzyskało wynik poniżej średniej. Muzykalność dzieci wzrosła o 41% w stosunku do wyników początkowych – była to sfera, która rozwinęła się najbardziej po 10 miesiącach zajęć. Wszystkie biorące udział w zajęciach dzieci zaczęły dostrzegać muzykę w swoim otoczeniu i pozytywnie na nią reagować.

Ryc. 3. Przyrost umiejętności dzieci w zakresie muzykalności

Mowa

Wyniki badania wskazały na rozwój mowy u dzieci korzystających z zajęć logorytmicznych. Ankieta badała przede wszystkim sposób wypowiadania się (brak mowy czynnej, wypowiadanie się za pomocą pojedynczych wyrazów, tworzenie zdań), a także pamięć słuchową – słowną (opanowanie wierszyków, rymowanek) i rozumienie komunikatów słownych. Potwierdzeniem wyników badań są obserwacje terapeutów – wynika z nich, że poprawiło się rozumienie poleceń słownych związanych z organizacją zajęć w grupie, takich jak: „ustawcie się w rzędzie”, „stańcie na obwodzie koła”, „podajcie sobie ręce”, „biegajcie dookoła piłki”, itp.

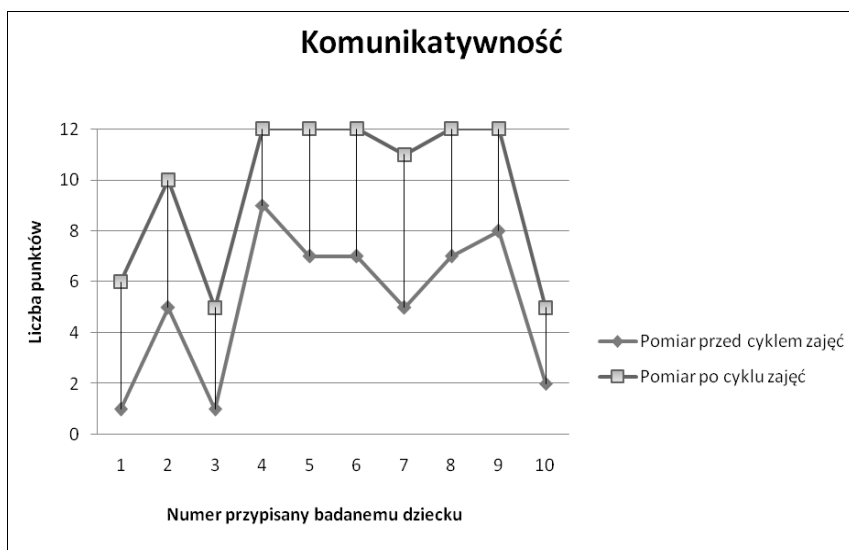

Ryc. 4. Przyrost umiejętności dzieci w zakresie mowy

Średnia dla grupy w pierwszym badaniu wyniosła 5,4 punktu – czworo dzieci uzyskało wynik poniżej średniej. W drugim badaniu średnia punktów dla grupy wzrosła do 9,6 i ta sama czwórka dzieci nie przekroczyła progu średniej. Ogólnie poziom umiejętności językowych wzrósł o 34,2% w stosunku do badania początkowego i osiągnął poziom maksymalny u sześciorga dzieci.

Komunikatywność

Odpowiedzi udzielone przez rodziców i opiekunów w ankietach wskazały na rozwój komunikatywności u dzieci uczestniczących w zajęciach. Okazało się, że dzieci, które jeszcze nie mówiły, uczyły się zastępować mowę gestem – pokazując gest śpiewanej na zajęciach piosenki, prosiły rodziców o wspólne śpiewanie. Czasem korzystały też z obrazków wklejanych do logorytmicznych segregatorów – przynosiły obrazek, prosząc o zaśpiewanie wybranej piosenki lub o wyklaskanie poznanej rymowanki. Rodzice i opiekunowie podkreślali fakt lepszego kontaktu i budowania ściślejszej więzi między nimi a dziećmi, dzięki możliwościom wspólnej zabawy. Komunikatywność to druga sfera, w której dzieci po cyklu spotkań osiągnęły najwyższe wyniki.

Ryc. 5. Przyrost umiejętności dzieci w zakresie komunikatywności

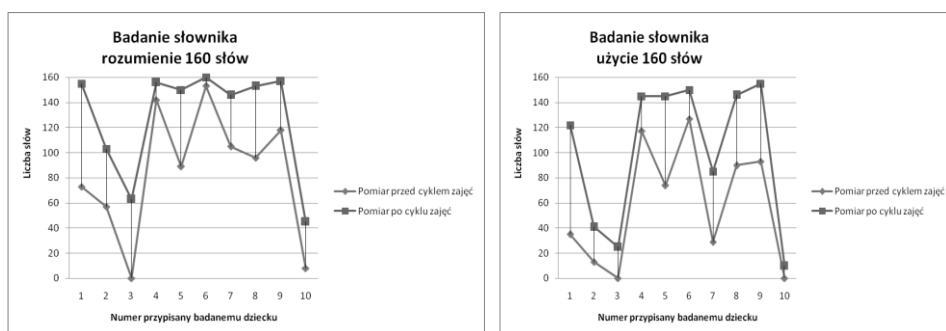
Średnia dla grupy w pierwszym pomiarze wyniosła 5,2 punktu. Pięcioro dzieci uzyskało wynik poniżej średniej. W drugim badaniu średnia dla grupy wzrosła do 8 punktów, a liczba dzieci, które nie przekroczyły progu średniej, zmniejszyła się do trzech. Poziom umiejętności komunikowania się wzrósł o 37,5% w stosunku do badania początkowego.

Mowa bierna i czynna

Kwestionariusz 160 słów miał za zadanie sprawdzić, czy zwiększyła się liczba słów rozumianych i używanych przez dzieci. Podczas 10 miesięcy zajęć słownik dzieci rozwinął się i można stwierdzić, że logorytmika wspomogła ten proces. Podczas zajęć rozwijano zarówno rozumienie, jak i używanie w mowie czynnej wyrażań dźwiękonaśladowczych i słów, dążono do rozwijania wypowiedzi w postaci krótkich zdań oraz dłuższych form: rymowanek i wierszyków, a także piosenek. Końcowe wyniki badań jednoznacznie wskazują na rozwój u badanych mowy biernej i czynnej. Dzieci naśladowały słyszane dźwięki, chętnie uczyły się krótkich rymowanek i wierszyków popartych ilustracjami, naśladowały elementy prozodyczne mowy, nawet wtedy, gdy nie wypowiadały jeszcze prawidłowo słów. Na uwagę zasługuje fakt, że dzieci łączyły elementy wspólne dla muzyki i mowy, dzięki czemu mowa czynna stawała się naturalnie melodyjna, akcenty w słowach i dłuższych wypowiedzeniach były prawidłowo rozłożone, a intonacja zgodna z intencją wypowiedzi.

Mowa bierna i czynna – analizy porównawcze

Kwestionariusz zawierał 160 słów z podziałem na poszczególne części mowy: rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki, przysłówki, przyimki. Ze względu na różnice w rozwoju mowy u dzieci umieszczono tu również 21 onomatopei. Poniższy wykres wskazuje na wzrost rozumienia i użycia badanych słów.

Ryc. 6. Porównanie wyników rozumienia i użycia tych samych testowych 160 słów na początku i końcu eksperymentu

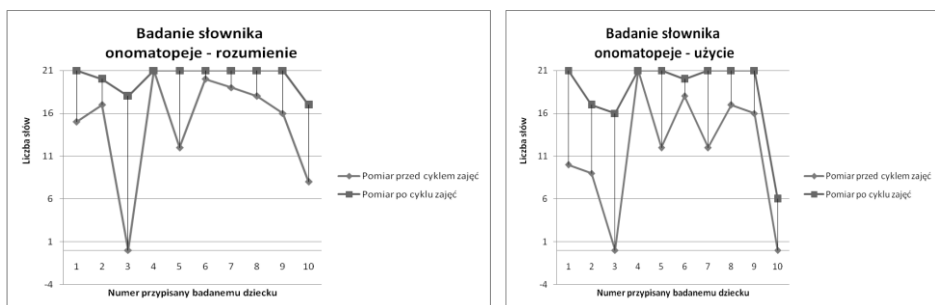
Średnia dla grupy dotycząca rozumienia w pierwszym badaniu wyniosła 84 słowa. Czoro dzieci uzyskało wyniki niższe od średniej. W drugim badaniu średnia wzrosła do 129 rozumianych słów. Troje dzieci uzyskało wynik poniżej średniej. Z kolei średnia słów używanych przez dzieci w pierwszym badaniu

wyniosła 58. Pięcioro dzieci uzyskało wyniki poniżej średniej. W drugim badaniu średnia używanych słów wzrosła do 102 słów – czworo dzieci uzyskało wyniki poniżej średniej. Po cyklu zajęć rozumienie i użycie w mowie czynnej słów w badanej grupie wzrosło średnio o 28%.

Wyniki dla poszczególnych części mowy

Onomatopeje

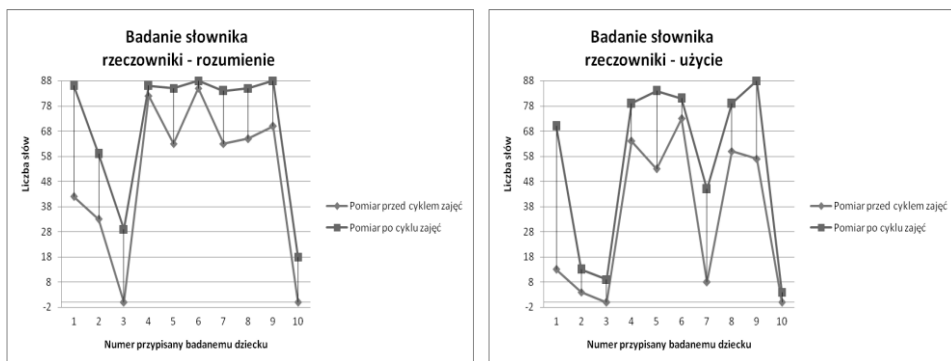
Średnio w grupie rozumienie onomatopei wzrosło o 27%, zaś używanie w mowie czynnej – o 33%, przy czym siedmiu dzieci w zakresie rozumienia wyrażen dźwiękonaśladowczych i sześcioro dzieci w zakresie używania ich w mowie czynnej uzyskało wyniki maksymalne.

Ryc. 7. Rozumienie i użycie onomatopei

Rzeczowniki

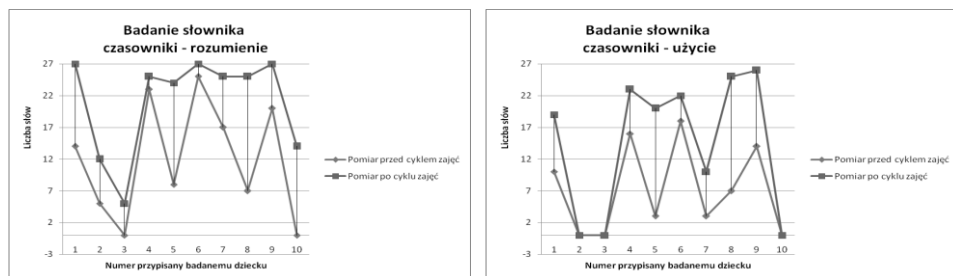
Rozumienie rzeczowników po cyklu zajęć wzrosło średnio o 23%, zaś użycie w mowie czynnej o 25%.

Ryc. 8. Rozumienie i użycie rzeczowników

Czasowniki

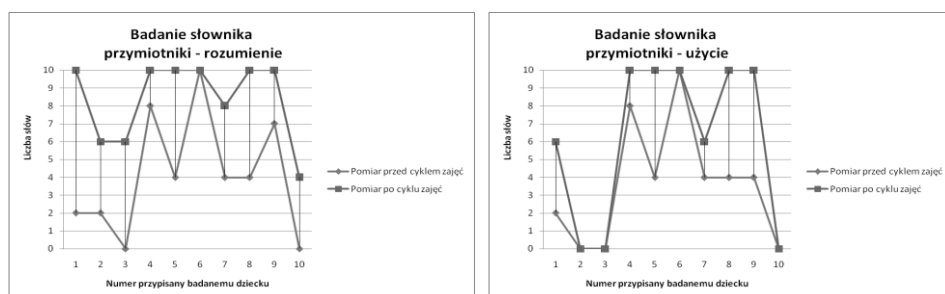
Rozumienie czasowników wzrosło średnio o 30%, zaś użycie ich w mowie czynnej o 27%.

Ryc. 9. Rozumienie i użycie czasowników

Przymiotniki

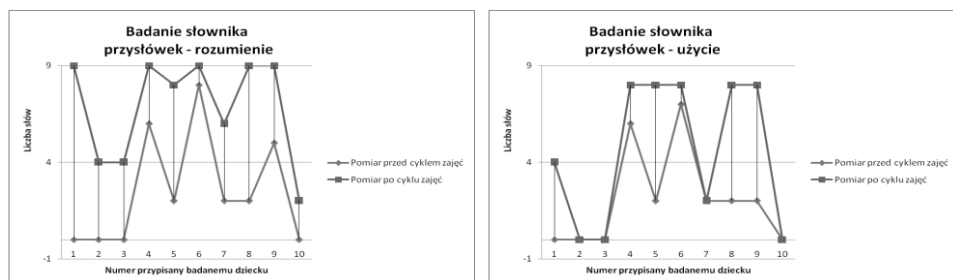
Rozumienie przymiotników wzrosło średnio o 43%, zaś użycie ich w mowie czynnej o 26%.

Ryc. 10. Rozumienie i użycie przymiotników

Przysłówki

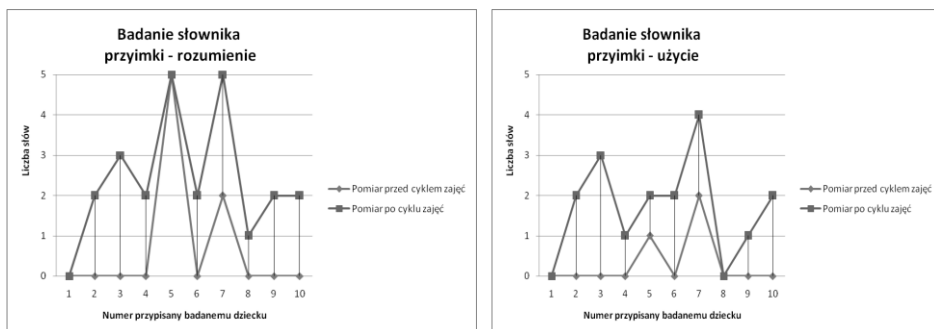
Rozumienie przysłówków poprawiło się o 49%, zaś użycie wzrosło o 28%.

Ryc. 11. Rozumienie i użycie przysłówków

Przymyki

Rozumienie przymików wzrosło średnio o 34%, a użycie o 30%.

Ryc. 12. Rozumienie i użycie przymików

Badania pokazują różnice indywidualne w przyswajaniu języka wśród dzieci. Spośród czworga dzieci, które osiągają wyniki niższe od średnich wyników grupy, troje dzieci później otrzymało implant ślimakowy – pomiędzy 1. a 3. rokiem życia, jedno dziecko korzysta z jednego aparatu słuchowego z powodu braku resztek słuchowych w drugim uchu. Taka sytuacja tłumaczy uzyskane wyniki – krótszy czas korzystania ze słuchu i mniejsze możliwości odbierania bodźców słuchowych wydłużają czas potrzebny do nabywania nowych umiejętności. Mimo to w przypadku wszystkich dzieci widoczny jest rozwój wszystkich badanych sfer.

Rodzice i opiekunowie wypełniający ankietę odpowiedzieli też na pytania otwarte o najbardziej lubiane aktywności i zabawy oraz o chęć uczestniczenia w zajęciach. Wszystkie dzieci chętnie uczęszczają na grupowe zajęcia logorytmiczne, a najbardziej lubiane przez nie aktywności to: gra na instrumentach, wspólne zabawy ruchowe i taniec, śpiewanie przy akompaniamencie gitary i instrumentów perkusyjnych – wspólne muzykowanie.

Podsumowanie i wnioski

Po dziesięciu miesiącach zajęć i stosowaniu opisanych ćwiczeń niewątpliwie zmieniło się funkcjonowanie dzieci w znacznym stopniu. Oczywiście nie jest to tylko zasługa zajęć logorytmicznych. Dziesięć miesięcy to prawie połowa życia badanych dzieci. Okres, w którym dzieci ćwiczyły różnorodne umiejętności na zajęciach indywidualnych i w środowisku domowym, był długi, zatem przyrost umiejętności może być związany z upływającym czasem. Jest jednak pewne, że logorytmika pełniła rolę wspomagającą i była motorem zwłaszcza

tych stref rozwoju, które są związane z muzykalnością i nabywaniem umiejętności społecznych. W dobie informatyzacji świata zajęcia logorytmiczne są szansą na prawidłowy rozwój dziecka. Bezpośredni, bliski kontakt z rodzicem i rówieśnikami rzeźbi komunikacyjną sieć w mózgu dziecka. Logorytmika uczy sposobów komunikowania się z drugim człowiekiem. Dzieci otoczone dźwiękami muzyki uwrażliwiają się na jej piękno, osłuchują z melodią. Muzyka i stymulowany nią ruch wyzwalają naturalną radość, której tak często brakuje w kontaktach między dziećmi i ich rodzicami. W świecie, w którym głównym towarzyszem zabaw staje się telewizor, komputer lub tablet, trzeba pielęgnować te aktywności, w których dziecko może poczuć i nauczyć się, że kontakt z drugim człowiekiem jest ważny i że ludzie są sobie potrzebni. Te wartości chciałam przekazać rodzicom, tworząc program zajęć logorytmicznych.

Zaprezentowane wyniki badań, ich analiza, pozwalają na sformułowanie kilku wniosków ogólnych:

1. Wczesne uwrażliwianie dzieci z wadą słuchu na rytm, melodię, tempo, akcent, pauzę w muzyce tworzy dobrą podstawę do przyswajania języka ojczystego.
2. Zastosowanie ćwiczeń muzyczno-ruchowo-słownych wspomaga rozwój muzykalności u dwuletnich dzieci z wadami słuchu.
3. Logorytmika wspomaga rozwój społeczny dzieci oraz wpływa pozytywnie na kształtowanie się u nich właściwych wzorców komunikacyjnych.
4. Muzykalność i komunikatywność to sfery, które logorytmika wspiera najefektywniej.
5. Logorytmika wykorzystywana w praktyce logopedycznej wspomaga proces rehabilitacji słuchu i mowy.
6. Dzięki wspomaganiu rozwoju procesów poznawczych logorytmika jest metodą dobrze przygotowującą dzieci do uczestniczenia w wychowaniu przedszkolnym i edukacji.

Literatura

- Bieńkowska K., 2007, *Slucham, mówię, jestem... Program 60 kroków do oceny i terapii dzieci z wadami słuchu*, Krosno: Wydaw. Stowarzyszenie Rodziców i Przyjaciół Dzieci z Wadą Słuchu.
- Gordon E., 1997, *Umuzycznienie niemowląt i małych dzieci*, Kraków: ZamKor.
- Gruszczyk-Kolczyńska E., Zielińska E., 1997, *Dziecięca matematyka*, Warszawa: WSiP.
- Kamińska B., 2011, *Sylwetka współczesnego nauczyciela muzyki jako człowieka kreatywnego i nowatora* [w:] *Nauczyciel i uczeń w przestrzeni edukacyjnej*, Kraków: Libron, s. 139–149.
- Kilińska E., 1993, *Ćwiczenia logorytmiczne*, Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Kilińska-Ewertowska E., 1980, *Logorytmika*, Lublin: UMCS.
- Ławrowska R., 1988, *Muzyka i ruch*, Warszawa: WSiP.
- Ławrowska R., 1991, *Muzyka i ruch*, Warszawa: WSiP.
- Pietras T., Witusik A., Galecki P., 2010, *Autyzm – epidemiologia, diagnoza i terapia*, Wrocław: Continuo.

- Przasnyska M., Kisiel B., Bogdanowicz M., 2003, *Metoda Weroniki Sherborne w terapii i wspomaganiu rozwoju dziecka*, Warszawa: WSiP.
- Rozentalowa A., 1971, *O logorytmice*, „Logopedia”, nr 10, s. 116–126.
- Stadnicki A., 1987, *Logorytmika i choreografia*, Warszawa: WSiP.
- Stadnicka J., 1998, *Terapia dzieci muzyką, ruchem i mową*, Warszawa: WSiP.
- Walencik-Topiło A., 1998, *Rytm muzyczny i logorytmika w terapii logopedycznej dotyczącej dyslalii* [w:] *Logopedia jako nauka interdyscyplinarna – teoretyczna i stosowana*, red. I. Nowakowska-Kempna, Katowice: Wydaw. UŚ.

Supporting development of speech of small children with impaired hearing – rhythmic speech exercises

Summary

This paper presents its author's own experience connected with running rhythmic speech classes and an initial analysis of supporting development of hearing perception, speech, communicativeness and musicality of children of the age of two with hearing impairment participating in exercises of that type. For 10 months ten children participated in a specially prepared programme with a lot of exercises supporting development of the mentioned above areas. The research answered the question which of the areas develop most intensively. It also confirmed that rhythmic speech therapy is an effective method of work with children with impaired hearing and helps to prepare them for kindergarten and school activities.

Key words: rhythmic speech therapy, a child with hearing impairment, therapy